

Дитинство визначають як основу формування людської особистості, коли своєчасне створення належних умов, правильна організація життя та виховання будуть запорукою повноцінного розвитку особистості. В ці роки дитина отримує початкові знання про навколишній світ, у неї починає формуватися певне відношення до людей, до праці, виробляються навички і звички правильної поведінки, формуються характер.

Різні соціально-психологічні умови виховання дітей по-різному впливають на формування їхньої соціальної поведінки. Характер такого впливу обумовлює як зміни, так і взаємодію в певному колі ознак психологічних особливостей, які формують поведінку. Визначення таких ознак дозволить не тільки уточнити тенденції розвитку соціальної поведінки сучасних дітей, які перебувають у різних умовах виховання, але й охарактеризувати адекватні психолого-педагогічні засоби попередження і корекції небажаних проявів в поведінковому компоненті розвитку дітей [5].

Аналіз сучасної педагогічної практики свідчить про те, що дітей майже не навчають формувати у себе установку на емоційні контакти з оточуючими, корегувати свої емоційні реакції на зовнішні і внутрішні впливи. Крім того, сьогодні багато дітей спостерігають зразки асоціальної поведінки у власній родині. Найбільш поширеним проявом дезадаптації дітей є агресивна поведінка [6].

Мета статті полягає в аналізі специфіки та причин дитячої агресивності та теоретичному обґрунтуванні змісту психологічного супроводу агресивних дітей.

У психологічній літературі під агресією розуміють будь-яку форму поведінки, націленої на образу чи спричинення шкоди іншій живій істоті. В свою чергу агресивність визначається як властивість особистості, що виражається в готовності до агресії і характеризується наявністю деструктивних тенденцій в області суб'єктно-суб'єктних відношень. Дослідження окремих науковців показують, що агресивні способи дії з'являються тоді, коли інші форми поведінки не дають бажаних результатів. Це свідчить про те, що адаптивні форми поведінки дитини можуть під впливом складних ситуацій змінитися проявами неадаптованої агресії [2]. Агресивні дії у дитини спостерігаються вже з перших днів життя. Слід відзначити, що повна відсутність агресивності може бути наслідком деяких порушень розвитку [8]. Агресія у дітей обумовлена дією, в першу чергу, специфічних вікових причин і до визначеного віку, обмеженого кризою 7 років, представляє собою форму поведінки, не має стійкого характеру, фактично не відображає особистісного ставлення дитини до об'єкта агресії. Дитяча агресія – це поширена поведінка серед дітей, що відображає труднощі процесу переходу до соціального типу існування дитини в суспільстві, оволодіння соціальними нормами, становлення відповідних вимогам соціального середовища більш адаптивних форм поведінки. В агресивній поведінці дитини домінує реактивна складова, в основі якої лежить порушення взаємостосунків з близьким оточенням, переживання дитиною дискомфорту в конкретній ситуації та в системі відношень. Такий стан дискомфорту часто супроводжується гнівом, обуренням і спричинює виникнення емоційних розладів, агресивні реакції чи активний негативізм. Поведінку дитини вважають порушеною, якщо вона часто перебуває в негативному емоційному стані та її реакції перешкоджають оптимальному задоволенню її потреб [1].

В психологічній науці існують різні погляди щодо причини виникнення агресії, її природи, змісту.

Деякі автори вказують на певну залежність агресивності дітей від структури родини. Є дані, які свідчать про те, що агресивні діти походять із багатодітних родин або не повних. Агресія дитини може бути реакцією на розлучення батьків. При цьому, способи реагування на ситуацію різні, залежно від статі і віку дитини. У дітей дошкільного віку реакція не зріла й носить іноді безпричинний характер. У дошкільному віці, так само як і в молодшому шкільному, хлопчики відрізняються підвищеною агресією стосовно однолітків. Розпад родини в цьому віці приводить до зростання ворожості, хлопчики, які виховуються без батька відрізняються асоціальною поведінкою, непокорюю дорослим. Відзначається, що конфлікти батьків до й після розлучення, їхнє роздільне проживання, повторний шлюб чоловіка і жінки, погані взаємини одного з батьків з дитиною, так само викликають негативні переживання, збільшуючи труднощі в поведінці дитини. Агресивні прояви дитини можуть виступати як ревності стосовно інших членів родини, найчастіше до братів і сестер. В основі такої агресії лежить прагнення привернути увагу батьків, суперництво за любов дорослих. Серед особливостей сімейного виховання, які провокують агресивну поведінку, відрізняються наступні: недолік тепла і пещення з боку батьків, поблажливе відношення до агресії, байдужне відношення до дітей [1].

Дослідники, що займаються проблемою дитячої агресії намагаються виділити окремі параметри виховних впливів батьків, які спричиняють формування агресії в дитячому віці. Холодність, жорстокість, відсутність контролю за дітьми з боку батьків, як і занадто суворі покарання сприяють підвищенню рівня агресивності в дитини. Варто відмітити, що до агресивної поведінки можуть привести як особистісні особливості людини, так і особливості ситуації, у якій вона перебуває. Важливою представляється проблема зв'язку агресивності в дитячому віці з подібними тенденціями у більш пізньому віці. Також агресія тісно пов'язана із проявом почуття ревності, ненависті, заздрощів, образи, злості, страху, гніву; особливо це проявляється в дошкільному віці, коли емоційна сфера ще не стійка. Необхідно відзначити важливість першого емоційного досвіду, отриманого дитиною в дитинстві, який потім переноситься на більше пізній час [8].

Дитина дошкільного віку – це переважно емоційна дитина і саме із цієї причини основними показниками її психічного розвитку в нормі служать характеристики емоційної сфери, які відображають спрямованість її переживання й активності. Негативні афективні переживання несуть у своїй основі незадоволеність якихось важливих для дитини потреб або конфлікт між ними [5]. Особливо часто такі переживання виникають у тому випадку, коли не задовольняються потреби дитини у сферах, які мають для неї велике значення. Це може виражатися в агресивній відповідній реакції. Це відбувається і у грі, де дитина відтворює пережиті агресивні сценарії, прагнучи раціоналізувати їх і тим самим зняти негативну енергію, яка нагромадилася.

Пошуки причин підвищеної агресивності в дітей ведуться в різних напрямках. У роботах, присвячених вивченню розвитку невротів у дитячому віці, агресія розглядається як неадекватний спосіб реагування у важких ситуаціях. При невротичному розвитку особистості агресивність виконує захисну функцію, охороняючи дитину від переживань, які її травмують та загрожують її емоційному благополуччю [3].

Проблема дитячої агресивності досліджується і фахівцями в області дитячої психіатрії й патопсихології. Відзначається, що при психічних порушеннях розвиток агресивності визначається не тільки конституціональними особливостями індивіда, спадковістю, але й впливом соціально-психологічних факторів. В деяких випадках причиною цього явища може бути прояв психічного захворювання, тобто агресія, може мати біологічну природу.

Однак, потрібно мати на увазі, що біологічні процеси перебігають у соціальному контексті. Тобто зовнішнє середовище впливає на внутрішні біологічні процеси і в значній мірі визначають характер наших реакцій на впливи середовища. Таким чином, правильніше було б говорити не про вирішальний вплив біологічних або, навпаки, соціальних факторів як детермінант агресії, а визнати, що агресію зумовлюють обидва типи факторів [8]. Дитина засвоює агресивну поведінку, за допомогою спостереження, виділяючи випадки, коли агресія виявляється ефективним способом у досягненні мети, у впливі на інших. У ситуації ізоляції групою однолітків, досить ймовірно, що вона буде прийнятою в іншу групу дітей, таких же, як вона і де агресія буде прийнятним стилем поведінки. Існують індивідуальні розходження в засвоєнні агресії, яка демонструється однолітками, і не завжди діти, що піддаються агресії з боку інших дітей стають агресивними. Взаємодія з однолітками відіграє важливу роль у формуванні в дитини уявлень про можливі способи прояву агресії, норми і границі її застосування[1].

Механізмами формування агресії виступають:

1. Підкріплення агресивної поведінки з боку інших людей;
2. Научіння за допомогою спостереження;
3. Самопідкріплення.

Моделями агресивної поведінки можуть виступати як живі приклади (батьки, ін. люди, однолітки), так і символічні зразки, що представляють ЗМІ.

Проблема дитячої агресії піднімає питання про методи впливу на дитину, у тому числі й про застосування суворих покарань. До суворих покарань відносять не тільки застосування фізичної сили, але й психічні покарання – образи, критику дитини, словесні погрози й т.д. Негативним за своїми наслідками виявляються не тільки використання фізичних покарань, але й психічне насильство, що виражається в несприйнятті і критиці дитини. Таке ставлення до дитини спричинює розвиток в неї агресивності. Стандартні реакції дорослих у відповідь лише посилюють особливості агресивних проявів дітей і зовсім не сприяють подоланню цієї проблеми.

Отже, у виникненні агресивних проявів у дітей задіяно багато факторів як біологічного, так і соціального походження. Їх взаємодія один з одним визначає рівень та інтенсивність агресивних проявів у поведінці дитини. Однак визначальним є вплив соціального оточення, в першу чергу, сімейне оточення і колектив однолітків. Агресивні діти потребують розуміння та підтримки дорослих, тому актуальною є психологічна підтримка дітей з агресивними тенденціями в поведінці.

Психологічний супровід – це системно організована діяльність психолога зі створення соціально-психологічних умов для успішного розвитку дитини. Засобами реалізації психологічного супроводу агресивної дитини є:

- вивчення специфіки та змісту агресивної поведінки дитини;
- вплив на соціальне і навчально-освітнє середовище з метою створення умов розвитку, адекватних особливостям дитини;
- корекційна робота психолога з дитиною з метою подолання агресивності та її наслідків[4].

Ефективність психологічного супроводу агресивної дитини ґрунтується на розумінні, що подібні поведінкові особливості пов'язані з тим, що у внутрішньому світі дитини накопичуються руйнівні емоції унаслідок незадоволення фундаментальної потреби людини бути потрібною для іншої людини. Результати можна досягти за умов комплексного підходу до аналізу й корекції життєвої ситуації дитини[4]. Вивчаючи агресивну дитину, слід пам'ятати, що постановка діагнозу не є головною задачею, а є умовою надання дитині своєчасної й адекватної допомоги. Для діагностики агресивності існують різноманітні методики, які слід використовувати відповідно віку, специфіки соціальної ситуації та особливостей конкретної дитини. Доцільно використовувати комплекс діагностичних процедур, що дозволить найбільш повно дослідити причини та специфіку агресивних тенденцій в поведінці дитини. Тактика психологічного впливу повинна будуватися в залежності від природи та змісту агресивної поведінки дитини.

Серед напрямів психологічного супроводу агресивної дитини слід зробити акцент на наступних:

- Соціалізація агресивності. Соціалізацією агресивності можна назвати процес научіння контролю власних агресивних проявів чи вираження їх у формах, схвалених соціумом. При навчанні дітей конструктивним способом вираження гніву дитині пропонують прямо заявляти про свої почуття чи опосередковано, за допомогою ігрових прийомів. Особливого значення набуває демонстрація дорослим зразків зрілої поведінки. Для маленьких дітей, які ще не можуть вербалізувати свої думки й почуття, а також для сором'язливих, тривожних, невпевнених у собі дітей ефективним виявляється перенесення почуттів на неживі предмети.

- Навчання дітей прийомам саморегуляції, умінню володіти собою в різних ситуаціях. Для дітей з проявами агресивної поведінки корисними є різноманітні релаксаційні та психогімнастичні вправи.

- Формування нових стереотипів поведінки та комунікативних навичок. Агресивні діти іноді проявляють агресію лише тому, що не знають інших способів вираження власних почуттів. Задача дорослого навчити дітей виходити з конфліктних ситуацій припустимими способами. Важливим є навчання агресивних дітей соціально схваленим формам спілкування, розвиток компетентності у спілкуванні.

- Формування здатності до емпатії. Агресивні діти, як правило, мають низький рівень емпатії, вони не здатні уявити, що іншим людям може бути неприємно чи погано. Важливим є задіяння таких механізмів формування емпатії як емоційне зараження та ідентифікація.

Серед методів психологічного супроводу агресивної дитини найбільш ефективною є ігротерапія. Ігротерапія заснована на природній потребі дітей, тому гра є універсальним засобом корекції і профілактики проблем у розвитку дитини. Гра надає дитині життєвого досвіду та розвиває її психічні процеси. Корекційна функція гри полягає в можливості емоційного та моторного самовираження дитини, усвідомлення і відреагування нею агресії, страхів, психомоторного збудження. Ефективність ігрової терапії обумовлена наступними факторами:

- 1) можливість контролю соціального оточення дитини;
- 2) Можливість впливу на механізм дезадаптованої поведінки;
- 3) відносна короткочасність терапії.

Ефективним матеріалом для роботи з емоційно-вольовим порушеннями є казка. Казка допомагає сформувати адекватну «Я» концепцію дитини з проблемами, систематизувати власні думки, почуття, вчинки. Казкотерапія може проводитися індивідуально і в групі з використанням різноманітних форм.

Корисною формою роботи з агресивними дітьми є програвання різноманітних ситуацій. Після кожного програвання ролей слід задавати чіткі питання для аналізу ситуацій. Така форма роботи допомагає навчитися розуміти не тільки свої почуття, але й почуття інших. При такій формі роботи об'єктом впливу є сама поведінка дитини.

У роботі з агресивними дітьми доцільно використовувати терапію малюнком. Такий спосіб роботи сприяє зниженню емоційної напруги, розвитку здібності розуміти й адекватно виражати свій емоційний стан. Для зниження емоційної напруги можливо малювання пальцями, долонями, ліктями і навіть п'ятами. Необхідно створити такі умови,

щоб дитина могла творити вільно. Усі обмеження необхідно звести до мінімуму і обговорити завчасно.

Однією з природних форм діяльності дитини є гра з піском і водою. Така гра позитивно і заспокійливо впливає на емоційне самопочуття дитини, дозволяє позбавитись зайвої напруги [8].

Допомога дитині з проявами агресії в поведінці неможлива без співпраці з батьками. Вимоги педагогів та батьків мають бути узгодженими. Роботу з батьками агресивних дітей необхідно проводити в наступних напрямках:

- інформування батьків про проблему;
- навчання ефективним способам спілкування з дітьми.

Інформування батьків про реальний стан і можливості дитини дозволяє змінити ставлення дорослих до неї і створює позитивне очікування змін у поведінці дитини. Після того, як батьки агресивної дитини отримують інформацію про проблему, вони стають учасниками корекційного процесу. На цьому етапі психолог повинен ознайомити батьків із доступними для них техніками та прийомами роботи над агресивною поведінкою дитини. Оскільки для більшості дітей родина є джерелом прикладів агресивної поведінки та психотравмуючих ситуацій, актуальним є відновлення функціональної єдності родини шляхом нормалізації стосунків та психічного здоров'я її членів. Вплив на стиль взаємостосунків дорослих з дитиною є важливою задачею психологічного супроводу агресивної дитини. Створення адекватного соціального середовища сприяє здійсненню корекції та розвитку відповідних функцій у дитини[1].

Отже, агресія - це будь-яка форма поведінки, націлена на образу чи спричинення шкоди іншій живій істоті. В свою чергу агресивність визначається як властивість особистості, що виражається в готовності до агресії і характеризується наявністю деструктивних тенденцій в області суб'єктно-суб'єктних відношень. Агресивність дитини – це насамперед відображення її внутрішнього неблагополуччя, невміння адекватно реагувати на події, що відбуваються навколо. Агресивною поведінкою дитина намагається привернути до себе увагу. Агресивна дитина потребує розуміння, тому актуальною є психологічна підтримка таких дітей.

Резюме. Стаття присвячена аналізу причин та проявів агресії в дитинстві, визначенню ролі сім'ї у виникненні і подоланні агресивних тенденцій в дитинстві, характеристиці змісту психологічної допомоги агресивним дітям. **Ключові слова:** агресія, агресивність, агресивна поведінка, дезадаптована поведінка, психологічний супровід.

Резюме. Статья посвящена анализу причин и проявлений агрессии в детстве, характеристике роли семьи в происхождении и преодолении агрессивных тенденций в детстве, характеристике содержания психологической помощи агрессивным детям. **Ключевые слова:** агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, дезадаптированное поведение, психологическое сопровождение.

Summary. This article analyzes the causes and manifestations of aggression in childhood determine the role of the family in the onset and overcoming aggressive tendencies in childhood characteristic contents psychological help aggressive children. **Keywords:** aggression, aggressive, aggressive behavior, maladjusted behavior, psychological support.

Література

1. Агресивна дитина: як їй допомогти / Упоряд. О.А. Атемасова. – Х.: Ранок, 2010. – 176с.
2. Бовть О.Б. Исследование и коррекция социально-психологических и индивидуально-личностных характеристик младших школьников, коррелирующих с их агрессивностью / О.Б. Бовть // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. - №2. – С.4-9.
3. Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка / А.И. Захаров. – М.: Просвещение, 1993. – 192с.
4. Коробко С.Л., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами: Метод. посібник /С.Л. Коробко, О.І. Коробко. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 416с.
5. Крайг Г., Бокум Д. Психология развития / Г.Крайг, Д. Бокум. - 9-е изд. - СПб.: Питер, 2006. – 512с.
6. Проценко О.В. Профилактика социальной дезадаптации дошкольников / О.В. Проценко. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128с.
7. Хухлаева О.В., Хухлаев О.Е., Первушина И.Н. Маленькие игры в большое счастье. Как сохранить психическое здоровье дошкольника / О.В. Хухлаева, О.Е. Хухлаев, И.Н. Первушина. – М.: Апрель-Пресс, 2001. – 224с.
8. Шипицина Л.М., Хилько А.А., Галлямова Ю.С., Демьянчук Р.В. Комплексное сопровождение детей дошкольного возраста / Под ред. Л.М. Шипициной. – СПб.: Речь, 2003. – 240с.